

SKogen; mÅngfald av Natur- och Kulturarv - SKÅNK

Konferens om skogens kulturarv den 3 – 5 oktober 2017 i Uppsala

Syftet med konferensen är att diskutera och sprida kunskap om:

- antikvarisk och vetenskaplig metodutveckling,
- aktuella forskningsfrågor samt
- kommunikativa och förmedlande insatser om skogens kulturarv.

Arbetet med skogens kulturarv behöver utvecklas för att nå miljömålet levande skogar och målen för kulturmiljöarbetet. Riksantikvarieämbetet har också i samverkan med hundratalet aktörer tagit fram en vision för kulturmiljöarbetet till 2030 om att alla oavsett bakgrund upplever att de kan göra anspråk på det kulturarv som format Sverige. Det behöver skapas plattformar för kunskapsutbyte, kunskapsuppbyggnad och nätverksskapande. Detta uppnås bäst genom samverkan mellan olika vetenskapsområden och aktörgrupper. Förhoppning är därför att SKÅNK ska bli en mötesplats för alla som är intresserade av att diskutera skogens natur- och kulturarv.

SKÅNK riktar sig till handläggare vid miljömålsmyndigheter, länsstyrelser och museer samt forskare vid t ex universitet, högskolor, fristående institutioner, myndigheter, museer och företag samt civila samhällets organisationer. Alla är välkomna att delta i konferensen och att anmäla ett föredrag eller en poster.

Tid : Den 3 – 5 oktober 2017

Plats: Norrlands Nation, Västra Ågatan 14, Uppsala

Konferensavgift: 2500 kr exklusive moms (3125 inklusive moms). Detta inkluderar alla måltider och exkursion. Boende och resor bekostas av deltagarna.

Konferensavgift för studenter: det finns ett begränsat antal platser med reducerat pris för studenter. Avgift för studenter: 500 kr. Som student anmäler du dig via mail till Karl-Johan Lindholm (karl-johan.lindholm@arkeologi.uu.se). Bifoga ett kort brev med motivering till varför du vill delta i konferensen. Ange också lärosäte och vilken nivå och kurs du studerar på.

Anmälan för alla utom studenter: senast 8 september (bindande) via länken:

<https://goo.gl/DCisIZ>

(Obs! Hyperlänken fungerar inte med vissa brandväggar. Klistra i så fall in länken i webbläsaren!) Efter anmälan över detta formulär kan avanmälan endast ske över e-post (se nedan). Konferensavgiften betalas till följande bankkonto:

Bank: Nordea

Konto: 3407471360

Swift: NDEASESS

IBAN: SE8395000099603407471360

Obs! Märk talongen med ditt namn och "deltagaravgift SKÅNK".

För förslag på hotell och vandrarhem se TripAdvisor: <https://www.tripadvisor.se/>

Välkommen att anmäla poster till postersessionen den 4 oktober

Det kommer att finnas möjlighet att presentera poster under postersessionen på onsdag den 4 oktober. För att posterns titel ska komma med i programmet behöver vi ha din anmälan om poster senast den 1 september. Anmäl postern med titel och abstrakt i anmälningslänken (se ovan). Introduktion till postertillverkning finns t ex på: <https://internt.slu.se/vetenskapligposter>
Alla deltagare medför sina posters **utskrivna** till konferensen.

För frågor kontakta:

Karl-Johan Lindholm: karl-johan.lindholm@arkeologi.uu.se

Eva Skyllberg: eva.skyllberg@raa.se (tjänstledig 2017-07-01 - 2017-08-22)

Lotta Boss: lotta.boss@raa.se (svarar på frågor 2017-07-01 - 2017-08-22)

Välkomna!

SKÅNK - Program

Tisdag 3 oktober

Moderator: *Anneli Sundkvist*, Societas Archaeologica Upsaliensis

08:45 – 09:15 *Fika*

Konferensen öppnas

09:15 – 09:45 Inledning. Generaldirektör Skogsstyrelsen *Herman Sundqvist*, riksantikvarie *Lars Amréus* och landshövding i Uppsala län *Göran Enander*

Session 1: Skogens mångfald av forn- och kulturlämningar

- 09:45 – 10:05 Fornlämningsbegreppet i Sverige och Europa. *Eva Skyllberg*, Riksantikvarieämbetet
- 10:05 – 10:25 Det händer inte så mycket i skogen – eller – vem tar hand om resten? *Göran Lundh*, Skogsstyrelsen
- 10:25 – 10:45 Hänsyn till forn- och kulturlämningar i skogen. *Marie Larsson-Stern*, Skogforsk
- 10:45 – 11:05 Länsstyrelsen och skogen. *Annie Johansson*, Länsstyrelsen Värmland
- 11:05 – 11:20 Frågor och diskussion
- 11:20 – 12:15 *Lunch*
- 12:15 – 17:30 Exkursion till Strömsbergs bruk. *Fika i fält*.
- Från 18:00 *Pubmiddag på Norrlands nation* (på egen bekostnad)

Session 1, fortsättning: Skogens mångfald av forn- och kulturlämningar

- 19:15 – 19:30 "Skogen är fattig mans tröja". *Eva Svensson*, Karlstad universitet
- 19:30 – 19:45 Kulturkannibalism, eller hur man redan idag kan förhindra skador på skogens kulturlämningar. *David Loeffler*, Murberget
- 19:45 – 20:00 Svårigheter i ett antikvariskt landskap – när lämningar inte blir som de ska? *Roger Nyqvist*, Skogsstyrelsen
- 20:00 – 20:30 Diskussion
- 20:30 *Fortsättning av pubkvällen*

Onsdag 4 oktober

Moderator: *Rikard Sohlenius*, Riksantikvarieämbetet

08:55 – 09:00 Inledning

Session 2: Skogens natur- och kulturarv

09:00 – 09:25 Några reflektioner om biologiskt kulturarv i skogen. *Ove Eriksson*, Stockholms universitet

09:25 – 09:50 Det biologiska kulturarvet i skog och i träd i norra Skandinavien – vetenskaplig tolkning, förluster på grund av skogsbruk och nya strategier för bevarande. *Lars Östlund*, SLU

09:50 – 10:05 Fäbodskogen som biologiskt kulturarv. *Thomas Ljung*, Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförening

10:05 – 10:30 *Fika*

10:30 – 10:45 Naturvårdsbränning som berör fornlämning - möjlighet för kulturmiljövård genom naturvård. *Martin Karlsson*, Länsstyrelsen i Kronoberg

10:45 – 11:00 Några kulturspår efter kreatursvallning i utmark. *Katarina Bodin*

11:00 – 11:30 Diskussion

11:30 – 12:30 *Lunch*

Session 3: Skogens aktörer i tid och rum, centrum och periferi

12:30 – 12:55 Utmanad marginalitet: Skogsbygderna i Skandinavien inland och världen utanför, 0 – 1500 e.Kr. *Karl-Johan Lindholm*, Uppsala universitet, *Eva Svensson*, Karlstad universitet, *Ove Eriksson*, Stockholms universitet, *Anneli Ekblom*, Uppsala universitet, *Erik Ersmark*, Naturhistoriska riksmuseet och *Daniel Löwenborg*, Uppsala universitet

12:55 – 13:20 Utmarksbruk under yngre järnåldern. *Andreas Hennius*, Uppsala universitet

13:20 – 13:35 Vem jagade och varför? Aspekter på jakt och skottpengar i Sverige, 1822-1835. *Örjan Kardell*

- 13:35 – 13:50 Vad finns gömt i skogen? Resultat och tankar kring en arkeologisk undersökning i Alskog socken på Gotland. *Gunilla Runesson*, Uppsala universitet
- 13:50 - 14:05 Kolning 4.0. Kolningslämningar, dateringar, formelement. *Ola Nilsson*, Landskapsarkeologerna
- 14:05 – 14:20 Skoglig industri och stadsbildning – blästugnen och Jönköping. *Anne-Marie Nordman*, Jönköpings länsmuseum
- 14:20 – 14:35 Den vita stenen. En råvara i skogen, små och stora stenbrott. Från protoindustri till ortens största arbetsgivare, idag nedlagd. *Karin Beckman-Thoor*, Kraka kulturmiljö AB
- 14:35 – 14:55 *Fika*
- 14:55 – 15:25 Diskussion

Session 4: Att uppleva och utveckla skogens kulturarv

- 15:25 – 15:50 Bilden av trä - Föreställningar om levande material i en postindustriell tid. *Olle Wilson*, Uppsala universitet
- 15:50 – 16:15 Kulturspår i landskapet – en resurs i skolan. *Erik Sandén*, Västerbottens museum
- 16:15 – 16:30 Bergslagen framtidens hållbara resmål ett gemensamt mål för Järn Koppar Silver. *Catarina Karlsson*, Jernkontoret
- 16:15 – 17:00 Diskussion

Session 5: Postersession

- 18:00 – 19:00 *Postersession med mingel och fördrink*
- 19:00 *Konferensmiddag på Norrlands nation*

Torsdag 5 oktober

Moderator: *Lotta Boss*, Riksantikvarieämbetet

08:55 – 09:00 Inledning

Session 6: Bevara, använda och utveckla - antikvariska behov

09:00 – 09:15 Konsultens vardag - hantering av kulturarv i samhällsbyggnadsprocessen.

Fredrik Engman & Clas Ternström, Sweco

09:15 – 09:30 Skogens kulturarv i Kvarkenregionen. *Berit Andersson*, Västerbottens Museum

09:30 – 09:45 På jakt efter svunna landskap i Sala brandområde. *Anette Färjare*, Eldrun arkeologi & landskap

09:45 – 10:00 Metodutveckling vid arkeologiska undersökningar av kolningsmiljöer. *Karl-Fredrik Lindberg*, Arkeologerna

10:00 – 10:15 Utbildning och kompetens. Behov av ömsesidigt lärande och utbildningsinsatser för att nå målet om inga skadade kända forn- och kulturlämningar. *Cecilia Ulfhielm*, Skogsstyrelsen

10:15 – 10:40 *Fika*

10:40 – 10:55 Fortsatt kvalitetssäkring av Skog och Historia-materialet. *Catrin Sandberg*, Skogsstyrelsen

10:55 – 11:20 Digitaliserat kulturmiljöarbete. *Rikard Sohlenius*, Riksantikvarieämbetet

11:20 – 12:00 Diskussion

12:00 *Avslutning*

12:00 *Lunch*

SKÅNK – Abstrakt

Torsdag 3 oktober

Session 1: Skogens mångfald av forn- och kulturlämningar

1:1 Fornlämningsbegreppet i Sverige och Europa

Eva Skyllberg, Riksantikvarieämbetet

Fornlämningsbegreppet i Sverige har under en längre tid dels omfattat en lista över lämningar, dels rekvisiten forna tider, äldre tiders bruk och varaktigt övergiven. Från 2014 har dessutom tidgränsen 1850 införts för fornämningar. Om rekvisiten inte uppfylls, eller om lämningen är yngre än 1850 men ändå kan anses vara kulturhistoriskt värdefull, bedöms den som en övrig kulturhistorisk lämning.

Under innevarande år pågår arbetet med en översikt över regelverken för arkeologi och fornämningar i Europa inom EAC (European Archaeological Council). Översikten är fokuserad på de val som görs i handläggning och förvaltning. Där behandlas hur fornämningar definieras och värderas. Vilka kriterier behöver var uppfyllda, hur väljs de ut, vilka lämningar är skyddade mm? Det är tydligt att det finns olika förhållningssätt till vad en fornämning kan vara och vad som är möjligt att bevara. Det finns länder där lämningar behöver vara medeltida eller äldre för att omfattas av fornlämningsbegreppet och där endast utvalda lämningar har ett skydd. I andra länder är däremot definitionen mycket vid och även så unga lämningar som från andra världskriget omfattas av fornlämningsbegreppet och kan vara föremål för arkeologiska undersökningar. Vilka effekter olika vägval har kan diskuteras, det är inte säkert att länder med en snäv definition är de som är sämst på att bevara fornämningarna.

Nyckelord: Fornlämningsbegreppet, Kulturmiljölagen, Europa

1:2 Det händer inte så mycket i skogen – eller – vem tar hand om resten?

Göran Lundh, Skogsstyrelsen

När den nya Kulturmiljölagen trädde i kraft 2014 skulle denna underlätta arbetet. Men många frågor återstår att reda ut. Hur ska vi definiera övriga kulturhistoriska lämningar? Ska det finnas en tidsgräns på samma sätt som 1850 bestämmer vad som ska betraktas som fornämning? Drygt 11 000 forn- och kulturlämningar berörs årligen av skogsbruksåtgärder. Länsstyrelsen resp. Skogsstyrelsen har här ett tillsynsansvar. Vem tar ansvar för de övriga kulturhistoriska lämningar som inte ligger i skogsmark och därmed inte omfattas av skogsvårdslagen? Måste vi spara på allt? Många frågor är svåra eller obekväma men för eller senare måste vi ta ställning.

Nyckelord: övriga kulturhistoriska lämningar, fornämningar, Kulturmiljölagen, Skogsvårdslagen

1:3 Hänsyn till forn- och kulturlämningar i skogen

Marie Larsson-Stern, Skogforsk

Det råder stor samsyn om att det krävs insatser för att förbättra hänsynen till forn- och kulturlämningar i skogsbruket. Därför har skogsbruket tagit fram branschgemensamma riktlinjer för att höja sin egen kompetens och visa på en tydlig gemensam viljeinriktning (<http://www.skogforsk.se/kunskap/kunskapsbanken/2016/hansyn-till-forn--och-kulturlamningar---branshegemensamma-riktlinjer/>).

De olika stegen som behandlas är ansvar/styrning/utbildningskrav, planering, samråd, traktordirektiv, utförande, återrapportering/uppföljning samt överlämning till nästa åtgärd. Riktlinjerna är utformade av företrädare för skogsbruket i dialog med Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och flera länsstyrelser. Skogsbruket ansvarar för att ta fram instruktioner och utbildningar utifrån riktlinjerna och skogssektorns gemensamma målbilder för miljöhänsyn. För att underlätta för skogsbruket att ta lämplig hänsyn vid olika åtgärder och därmed leva upp till dessa riktlinjer krävs även att myndigheterna förbättrar kvaliteten på digital information, skapar bättre samverkan mellan myndigheterna, utvecklar gemensamma rutiner och ger handläggarna grundläggande kunskap i brukandet av skogen.

1:4 Länsstyrelsen och skogen

Annie Johansson, Länsstyrelsen Värmland

De senaste två decennierna har betydande resurser satsats från statliga sida för att nå vårt gemensamma mål att inte skada forn- och kulturlämningar i samband med skogsavverkningar. Trots ansträngningarna har inte någon påtaglig förbättring kunnat ses. Vikten av att få ner skadefrekvensen understryks både direkt och indirekt i nationella miljökvalitetsmål, nationella mål för det statliga kulturmiljöarbetet samt lag och förordning. Vilken roll har landets 21 länsstyrelser i detta arbete? Vad har gjorts och vad kan vi göra? Länsstyrelserna ensamma kan inte stå som garant för att klara av att minska antalet skadade fornämningar i skogen. Kulturmiljölagens portalparagraf anger att alla, såväl enskilda som myndigheter, har ansvar för att skydda och vårda kulturmiljön. Därför är problemet med skadefrekvensen gemensamt och så måste även lösning vara.

1:5 ”Skogen är fattig mans tröja”

Eva Svensson, Karlstad universitet

Föredraget presenterar ett nystartat FoU-projekt ”De obesuttnas arkeologi och kulturarv”. I detta projekt ska de obesuttnas livsvillkor och kulturarv från tiden c 1700-1900 studeras och synliggöras utifrån ett Miljörättviseperspektiv, för historieskrivning och kulturmiljövård. Kärnan i miljörättvisa är relationen mellan sociala förhållanden och fördelning av naturresurser, risker, och miljöförstöring. Här läggs särskild vikt på de obesuttnas lämningar i skogsmark. Avsikten är att 1. diskutera olika typer av landskapsutnyttjande, levnadsförhållanden och ekonomier, 2. diskutera problem och möjligheter hos olika källmaterial, inte minst dokumentations- och registreringsproblematik, samt 3. Lyfta några problem avseende vad, och hur, man väljer att bevara de obesuttnas historia i skogen

Nyckelord: Obesuttna, Miljörättvisa, Landskap nu och då

1:6 Kulturkannibalism, eller hur man redan idag kan förhindra skador på skogens kulturlämningar

David Loeffler, Murberget

Det är tragikomiskt att många av de kulturlämningar som skövlas av skogsbolagen utgör spår efter skogsbrukets egen historia. Därmed är det inte orimligt att beteckna företeelsen som kulturkannibalism.

Att skogsbruket orsakar skador på kulturlämningar har man vetat sedan tidigt 1990-tal. Därefter har rapport efter rapport visat att skadegörelsen fortgår alltjämt trots alla insatser från Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen och länsstyrelsen i form av informations och utbildnings insatser samt genom projekt så som Skog och Historia. Det är anmärkningsvärt att man redan på 90-talet skulle kunnat avvärja skador på kulturlämningar i skogen. Förutsättningar för att rädda skogenskulturarv har inte förändrats sedan dess. Redan idag kan man implementera de åtgärder som behövs. Åtgärder som omedelbart skulle gynna kulturmiljövård, och i längden även landsbygden, skogsbruket, forskning samt människors livskvalité.

Nyckelord: Skogsbruk, Kulturlämningar, Skador

1:7 Svårigheter i ett antikvariskt landskap – när lämningar inte blir som de ska? - En berättelse om lämningarnas resa från att vara det som de förväntas vara till något nytt

Roger Nyqvist, Skogsstyrelsen

Föredraget handlar om vilka problem som finns inbakat i den antikvariska traditionen och följderna av detta. Vi riskerar att lägga mer kraft på att vidmakthålla det som traditionen anger, att vi inte ser vad det är vi registrerar eller undersöker. Jag kommer som exempel på detta att diskutera utifrån en lokal i skogsmarken kring Umeå. Lokalen innehåller enligt FMIS två långrösen och en rund stensättning som belägna cirka 39 meter över havet. Enligt kunskapstraditionen liksom den antikvariska traderingen är detta typiska lämningar från bronsålder. Lokalen passar som med en sådan tolkning in i den omgivande "fornlämningsbilden" som erhålls via sökningar i FMIS. Men i samband med en skadeinventering påvisade detaljinventeringen och efterföljande provundersökningar att dessa tre lämningar inte uppfyller kriterierna för respektive lämning. Resultaten hittills avviker kraftigt från den bild som "forsknings- och den antikvariska traditionen" anger både vad gäller lämningstyper och dateringar. Undersökningarna fortsätter under 2017.

Onsdag 4 oktober

Session 2: Skogens natur- och kulturarv

2:1 Några reflektioner om biologiskt kulturarv i skogen

Ove Eriksson, Stockholms universitet

I internationell litteratur används begreppet biokulturellt arv (biocultural heritage) ofta för att beteckna samband mellan aspekter av kultur och natur hos "indigenous or local communities", där processerna bakom dessa samband fortfarande helt eller delvis pågår. Men alla kulturlandskap bär spår av äldre tiders påverkan, liksom av nutida nyttjande; kulturspår produceras kontinuerligt, i alla landskap som nyttjas av människor. En fråga att ställa är vad som betraktas som "värdefulla" biologiska kulturspår, som värderas som kulturarv. Jag ger en översikt av "biologiskt kulturarv", i betydelsen "biologiska fenomen som avspeglar kulturspår, och som värderas som kulturarv", och uppmärksammar särskilt skogliga miljöer, som har förbisetts i detta avseende. Till skillnad från de öppna kulturlandskapens ängar och hagar har "skogen" inom naturvården ofta betraktats som en miljö där mänsklig påverkan är av ondo. Idealtillståndet är orörd natur. Jag diskuterar kortfattat detta synsätt.

2:2 Det biologiska kulturarvet i skog och i träd i norra Skandinavien – vetenskaplig tolkning, förluster på grund av skogsbruk och nya strategier för bevarande

Lars Östlund, SLU

Under de senaste 20 åren har ett stort antal vetenskapliga artiklar på temat "CMT:s" (Culturally Modified Trees; ung. kulturspår i träd) publicerats i Sverige. Denna forskning har starka kopplingar till forskning i Nordamerika och har genererat helt ny kunskap om människans nyttjande av den nordskandinaviska skogen. Tack vare möjligheterna att mycket precist datera med dendrokronologisk teknik så kan man tolka händelser långt tillbaka i tiden och klargöra exakt när det skedde och också var det skedde. Detta ger en unik inblick i människans relation till skogen och till företeelser som man har svårt att tolka med hjälp av historiska källor eller arkeologiska lämningar. I denna presentation kommer jag att beskriva forskningsläget i dag vad gäller CMT's i Skandinavien. Jag kommer också att berätta om ett antal olika CMT's; samiska barktäkter, gräns-, avverknings- och ledmarkeringar, och heliga träd och hur dessa tolkats i ett landskapsperspektiv.

Nyckelord: Kulturspår i träd, Skogshistoria, Vegetationsekologi

2:3 Fäbodskogen som biologiskt kulturarv

Thomas Ljung, Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförening

Med utgångspunkt från de senaste sju årens arbete åt Riksantikvarieämbetet, CBM, Länsstyrelsen i Dalarna och Dalarnas museum redovisas metoder och förhållningssätt för inventering och värdering av det biologiska kulturarvet i skogar som både är historiskt kulturspårpåverkat och i besittning av hög biologisk mångfald. Olika aspekter av biologiskt kulturarv presenteras med exempel på prioriterings- och skötselproblematik, samt förslag till konkreta lösningar och arbetssätt. Ämnet är särskilt aktuellt i Dalarna, där stora

omarronderingsföretag genomförs och där det biologiska kulturarvet är temat för hembygdsboken 2017, som utkommer i slutet av maj.

Nyckelord: Biologiskt kulturarv, Fäbodar, Utmarker

2:4 Naturvårdsbränning som berör fornlämning - möjlighet för kulturmiljövård genom naturvård

Martin Karlsson, Länsstyrelsen i Kronoberg

I en tid då intresset ökar för att utföra bränningar är det viktigt att ta fram riktlinjer för hur fornlämningar ska hanteras vid bränning. Man bör ha i åtanke att många oorganiska lämningar återkommande har utsatts för bränder och att påverkan på oorganiskt material i mineraljorden inte blir särskilt stor vid en kontrollerad lågintensiv brand. Spontana bränder har varit återkommande i skogarna sedan istiden och eld har även använts av människan under mycket lång tid för att dana omgivningen för sina behov. Brandförekomsten minskade från slutet av 1700-talet. Detta har haft stor betydelse för trädslagsammansättning, vegetation och landskapet. För fornlämningar finns idag ett problem med att de försvinner i vegetationen. Att de blir svåra att se ökar risken att de skadas oavsiktligt men det ökar också risken att de för gemene man blir ointressanta. Kan bränning framhäva fornlämningar och samtidigt öka naturvärdena?

Nyckelord: Naturvårdsbränning, Fornlämningar, Naturvärden

2:5 Några kulturspår efter kreatursvallning i utmark.

Katarina Bodin

Betet i skogsterräng var viktig i förindustriell kreaturskötsel. S.k. lötsystem utvecklades för att bl. a. hushålla med betesresurser. Ett vägsystem uppstod i bebyggelsenära marker. Såväl multifunktionella vägar som speciella vallstigar användes i vallningen av djuren där särskilda vilplatser/sovholar ingick. Kanske var dessa vägnät viktigare i vägnätsutveckling än vad forskningen hittills uppmärksammat. Som bärare av och direkta visare till kulturarv i skogen har vägnät i sig länge spelat en undanskymd roll. Sällsynt, och därför än mer bevarandevärd, kan sådana vägnät, eller rester av dem, finnas kvar i terrängen. De som vallade kan även ha lämnat trädristningar efter sig och kanske fler ortnamn än man hittills insett. Var är vilbackar lokaliserade och hur är de markerade i terrängen? Vad berättar trädristningar? Jätaren skulle föra till goda beten, skydda vissa utslättermarker från bete samt skydda mot rovdjur. Fanns fler orsaker? Exempel från tidigare och pågående dokumentation i Dalarna och sydvästra Härjedalen.

Nyckelord: Vägghistoria, Vallning, Trädristningar

Session 3: Skogens aktörer i tid och rum, centrum och periferi

3:1 Utmanad marginalitet: Skogsbygderna i Skandinaviens inland och världen utanför, 0 – 1500 e.Kr

Karl-Johan Lindholm, Uppsala universitet, *Eva Svensson*, Karlstad universitet, *Ove Eriksson*, Stockholms universitet, *Anneli Ekblom*, Uppsala universitet, *Erik Ersmark*, Naturhistoriska riksmuseet och *Daniel Löwenborg*, Uppsala universitet

Utgångspunkten för projektet *Contesting Marginality: The Boreal Forest of Inland Scandinavia and the Worlds Outside, AD – 1500 AD* är att skogsområdena i Skandinaviens inland är centrala för en bättre förståelse av de processer som utspelades i Skandinavien under järnåldern och medeltiden såsom bebyggelseexpansion, urbanisering och statsbildning. Aktuell arkeologisk forskning påvisar utvecklade kontakter och system för utbyte mellan de centrala jordbruksbygderna och skogarna i inre Skandinavien under järnålder, vikingatid och medeltid. Men vi vet fortfarande ganska lite om detaljerna, kronologi och omfattning och hur dessa kontakter och utbytesformer var strukturerade och organiserade. Utan kunskap om vad som utspelade sig i skogarna hävdar vi att vi inte helt kan förstå de större historiska skeendena i Skandinavien, eftersom vi får en fragmenterad bild som i hög grad bygger på fullåkermiljöernas arkeologi. En orsak till kunskapsluckan är den rådande uppfattningen att inre Skandinaviens skogslandskap var marginalområden, och att de därför hade en liten betydelse. Vi vill utmana den rådande uppfattningen, och istället lyfta fram localsamhällena i inre Skandinavien som innovativa miljöer där människor drev avancerade strategier i relation till de omgivande naturförutsättningarna och samhällsstrukturerna, och aktivt bidrog till skeendena i fullåkerbygderna.

Nyckelord: Arkeologi, Resurskolonialisering, Historisk ekologi

3:2 Utmarksbruk under yngre järnåldern

Andreas Hennius, Uppsala universitet

Exploateringen av utmarkens resurser - oavsett om dessa finns i skogsmarken, kustområden eller i andra områden bortom den agrart baserade boplatsen - har länge setts som ett krisfenomen under slutet av vikingatiden. Allt fler undersökningar visar dock att utmarkerna hade en betydligt större betydelse redan under Vendeltid.

Detta föredrag är en presentation av mitt pågående doktorandprojekt som syftar till att studera utmarkens roll i samhällsutvecklingen under yngre järnåldern. I övergången mellan äldre och yngre järnålder sker stora förändringar i inmarkernas gårdssystem. Ett ofta förbiset perspektiv är att det under perioden även sker en expansion ut i områden som tidigare endast utnyttjats extensivt så som skogsmarken eller kustområden. Projektets huvudsakliga hypotes är att samhällsförändringarna under tidsperioden 500–1200 e.Kr. drevs av eller resulterade i ett mer intensivt utnyttjande av utmarkens resurser i syfte att producera råvaror och förädlade produkter för överregionala handelsnätverk. Genom att studera inmark och utmark som komplementära delar av större ekonomiska system blir utmarken en resurs och en bidragande faktor till yngre järnålderns välbefinnande och en nyckel för att förstå samhällsutvecklingen under yngre järnåldern.

Nyckelord: Resurskolonisation, Samhällsutveckling, Handelsnätverk

3:3 Vem jagade och varför? Aspekter på jakt och skottpengar i Sverige, 1822-1835

Örjan Kardell

Historikern Ulf Nyrén (2012), som undersöker klövviltsjakt i domböcker fram t.o.m. 1789, funderar kring vad som behövs för effektiv jakt; tillgång till vapen och hundar samt tillgång till fri tid "något som inte stod alla invånare till buds." Utifrån en kombination av verifikationer till länsräkenskaper samt bouppteckningar görs en indelning av jägare i sociala grupper efter deras titel i verifikationerna. Samma grupperingar undersöks i bouppteckningar för att se i vad mån dessa hade vapen eller fångstredskap. Därefter undersöks de metoder som kommit till användning vid jakt på rödräv, varg och lo (verifikationsmaterialet) samt om det går att se om skottpeng eller skinnpris kan sägas ha varit det starkaste incitamentet för jakt på respektive art. Detta mot bakgrund av att viltekologin regelmässigt utgår ifrån att existensen av skottpengar alltid innebär ett förhöjt jakttryck utan att väga in vilka grupper i agrarsamhället som hade tillgång till fri tid och varför.

Nyckelord: Rovdjursjakt, Skottpengar, Skinnpris

3:4 Vad finns gömt i skogen? Resultat och tankar kring en arkeologisk undersökning i Alskog socken på Gotland

Gunilla Runesson, Uppsala universitet

I mitt avhandlingsarbete var det bosättningar från bronsålder på Gotland som var i fokus och ett skogsområde i Alskog socken på östra Gotland kom att bli ett pilotområde för att söka dessa. Boplatslämningar från bronsåldern på Gotland är en sällsynt företeelse men efterhand har det kommit fram indikationer på var de kan sökas. Påfallande många har återfunnits just i skogsområden kännetecknande av att där finns lämningar i form av gravar, fossil åkermark och skärvtenshögar. Men är detta tillräckliga indicier för att boplatslägen kan sökas inom dessa områden? Det var frågan som ställdes inför de undersökningar i Alskog som påbörjades 2003. Vid dessa upptäcktes flera icke-registrerade lämningar från bronsålder-tidig järnålder som kan knytas till en boplatskontext. Det synliggjordes ett tidigare gömt landskap som tyvärr delvis var förstört av skogsbruket men som begripliggjorde, även för skogsägaren varför LST rekommenderat att skogsbruket i området måste ske med mer varsamma metoder.

Nyckelord: Bosättningsområden, Gotland, bronsålder, Skogsområden

3:5 Kolning 4.0. Kolningslämningar, dateringar, formelement

Ola Nilsson, Landskapsarkeologerna

Lämningar efter kolning manifesterar sig i en rad olika lämningstyper. Tre huvudtyper av anläggningar efter framställning kan urskiljas, kolningsgropen, liggmilen och resmilen. Att kola i grop förefaller vara den äldsta kända metoden och sådana har arkeologiskt undersökts sedan 1970-talet. Alltsedan har 1990-talet har även ett stort antal arkeologiska undersökningar av liggmilor och resmilor genomförts. Stort fokus har vid dessa undersökningar lagts vid att datera utifrån olika yttre formelement eller belysa t.ex. regionala variationer eller teknisk utveckling. Resultaten av dessa undersökningar av ligg- och resmilor, är förutom en stor mängd daterade kolningslämningar, ganska magra. De prövade angreppssätten har inte lyckats särskilt väl. Föredraget avser att beskriva bakgrunden till

detta samt att föreslå alternativa undersökningssätt för att framgent få underlag för att bedöma kronologiska aspekter, regionala och lokala variationer samt tekniska variationer i kolningsteknikerna.

3:6 Skoglig industri och stadsbildning – blästugnen och Jönköping

Anne-Marie Nordman, Jönköpings länsmuseum

Kolframställning i våra skogar går hand i hand med järnframställningen. Under förhistorisk tid och medeltid tillverkas kolet och järnet vid källan – i skogen. I Jönköpingsområdet har järn tillverkats nära täkterna. Efter ett tjugotal undersökningar av blästplatser, från perioden 750 – 1250 e Kr, i Jönköpings närhet klarnar bilden av en industriell produktion för avsalu allt mer. Det stora antalet kolningsgropar och blästplatser med specialiserad produktion, inom ett relativt begränsat område i stadens närhet, ger möjligheter till nya och mer nyanserade tolkningar kring områdets betydelse i början av förra årtusendet.

3:7 Den vita stenen. En råvara i skogen, små och stora stenbrott. Från protoindustri till ortens största arbetsgivare, idag nedlagd

Karin Beckman-Thoor, Kraka kulturmiljö AB

Genom Sörmland går flera stråk med kalkberg som på sina ställen tagit formen av marmor. I Vagnhärad och Hölö finns exempel på kalkberg och marmor som fångat ögat sedan flera tusen år tillbaks. Den vita stenen ligger bar på åkerholmar och på bergshöjder i skogen. I dalgångarna finner vi hållristningar i den vita stenen. I skogen har vi de senaste åren hittat stenbrott och kalkugnar som visar hur den vita stenen brutits och använts. Stenbrotten i Vagnhäradstrakten visar på kalkstenens betydelse som råvara sedan flera hundra år tillbaka.

Nyckelord: Kalkberg, Kalkugnar, Tradition

Session 4: Att uppleva och utveckla skogens kulturarv

4:1 Bilden av trä - Föreställningar om levande material i en postindustriell tid

Olle Wilson, Uppsala universitet

I dagens arkitektur används ofta trä som ett dekorativt fasadmateriale. Släta omålade ytor av materialet redovisas som projicerade bilder av trä. Att bygga höghus i trä har också blivit ett medel i en globaliserad tävling att producera nationella landmärken. Norge innehar världsrekordet med bostadshuset Treet i Bergen.

Dagens intresse för trä är en form av materialromantik som drivs fram av ett snabbt förändrat mediaklimat, där den digitala tekniken att förmedla bildupplevelser har blivit allt mer avancerad. Den nätbaserade filmkanalen Youtube har i sitt utbud mängder av trärelaterade inslag. En video som skildrar virkeskörning med häst har exempelvis resulterat i över 34 000 besök. Under 2010-talet har flertalet böcker givits ut med slöjdande i trä som tema. Under samma skede har även träets naturliga ursprung, trädet och skogen, fått allt större uppmärksamhet, vilket också givit upphov till bokutgivning.

Detta forskningsprojekt behandlar bilden av trä. Syftet är att undersöka hur samtida mediering av trä påverkar värderingar av det konkreta kulturarvet. Det är alltså föreställningar om trä som studeras och vilka effekter detta får för det materiella kulturarvet i en mer vidgad kontext. Med intresset för slöjdande i trä och hantverkets meditativa och långsamma process blir också materialet symbol för hållbar utveckling och ekologisk livsstil. Exponeringen av trä som något sinnligt och autenticitetsbärande höjer materialets status som i sin tur uppvärderar den kontext de används i. De frågeställningar som diskuteras är följande: Hur ser föreställningar om trä ut och hur har de förändrats? Hur kan synen på trä som ett levande material förstås? Vilken betydelse har den digitala medieringen av trä i produktionen av materialets identitet?

Nyckelord: Materialkultur, Autenticitet, Virtuellt kulturarv

4:2 Kulturspår i landskapet – en resurs i skolan

Erik Sandén, Västerbottens museum

Bästa sättet att förmedla kunskap till framtidens brukare och förvaltare av skogens kulturmiljöer är att gå via skolan.

EU-projektet "Kulturspår i landskapet – en resurs i skolan" vill inspirera skolor i Sverige och Norge att använda kulturmiljöer i undervisningen i större utsträckning. Dessa kan användas i många olika ämnen. För att nå eleverna siktar vi in oss på lärare. Projektet kommer att jobba med workshops för lärare, fördjupade lokala planer för hur kulturmiljöer kan användas i undervisning och iordningställande av några kulturmiljöer för undervisning. En kursplan för en fortbildningskurs för lärare tas fram och kursen kommer att ges av Nord universitet. Resultaten kommer att samlas i en bok som skall fungera som inspirationsbok för lärare men den förväntas också vara kurslitteratur i kommande fortbildningskurser. Projektpartners är Västerbottens museum, Skogsstyrelsen, Nord universitet, Helgeland museum, Polarsirkelen friluftsråd och Staskog

Nyckelord: Kulturmiljö, Skola, Metodutveckling

4:3 Bergslagen framtidens hållbara resmål ett gemensamt mål för Järn Koppar Silver

Catarina Karlsson, Jernkontoret

Bergslagen är fullt av både unika kulturmiljöer och utmanande berättelser. Trendspaningar visar att det finns en längtan efter det äkta och att framtidens besökare vill vara delaktiga i upplevelser som lämnar avtryck. De förutsättningarna finns i Bergslagen. Ett samarbete har därför genomförts för att ta fram en strategi för att utveckla Bergslagen som en hållbar besöksdestination. Med ingång i mineralerna järn, silver och koppar länkas besöksmål samman till en besöksregion. Att tillsammans utveckla attraktiva besöksmål ställer höga krav på samverkan, samsyn och förankring bland de aktörer som ska skapa verklighet av visionerna och visionen är djärv "Järn, Koppar, Silver-regionen ska bli Sveriges mest innovativa och utmanande besöksregion. Med metallerna järn, koppar, silver som drivkraft levandegör vi vår historia och utmanar med en ny gemensam berättelse om Sverige i världen". Med de historiska perspektiven i bagaget gäller det nu att utforska vad Bergslagen kan vara i framtiden. Många gruvor är idag kulturmiljöer som inte sinat i värde, utan är en ny resurs inom framtidens hållbara besöksnäring.

Session 5: Postersession

Anmäls senast 1 september.

Torsdag 5 oktober

Session 6: Bevara, använda och utveckla - antikvariska behov

6:1 Konsultens vardag - hantering av kulturarv i samhällsbyggnadsprocessen

Fredrik Engman & Clas Ternström, Sweco

Vid arbete på en konsultfirma hanteras kulturmiljöfrågor i alla steg av planprocessen. Vi följer hela samhällsbyggnadsprocessen från idé till färdig bygghandling. Det kan vara ny kraftledning, höghastighetsjärnväg eller en vattenledning. Vi har ett brett perspektiv på kulturarvet och ser hela landskapet, såväl skogsmark, odlingsmark och bebyggelse, och alla dess beståndsdelar - inte bara det som kan hanteras via KML. Många olika typer av underlag tas fram. Det vara olika typer av konsekvensbedömningar/sannolikhetsbedömningar och kulturarvsanalyser därefter kommer de arkeologiska utredningarna. Resultaten från dessa bakas in i ytterligare kulturarvsanalyser där målet är att hitta bästa lösning för kulturarvet så att detta kan bevaras, synliggöras och utvecklas.

En av våra viktigaste uppgifter är att kommunicera de kulturhistoriska värdena både externt till kunder och allmänhet, men också internt till våra projektörer och andra teknikområden. Hur jobbar vi? Vad ser vi för problem med lagstiftning, underlag och kunskap hos projektörer, kunder och allmänhet?

Nyckelord: Konsult, samhällsbyggnad och kulturmiljö

6:2 Skogens kulturarv i Kvarkenregionen

Berit Andersson, Västerbottens Museum

Projektet Skogens KulturArv i Kvarkenregionen har bedrivits mellan 2011 och 2014 som ett samarbete mellan skogliga aktörer och kulturmiljövårdande aktörer i Öster- och Västerbottens län. Inom projektet har försök gjorts med att använda LiDAR-bilder/ flygscanningsbilder. De lämningar som syns tydligast på dessa bilder är fångstgropar, hyddbottnar (rester efter stenåldershyddor), tjärdalar och kolbottnar. Husgrunder syns tyvärr inte, men de odlingsrösen som oftast finns i närheten av husen framträder ganska tydligt. Mindre lämningar som kokgropar och härdar syns inte. Ett resultat av användningen av LiDAR-bilder är att vi hittat 92 nya hyddbottnar i inventeringsområdet på finsk sida, det fanns inga kända före projektet började. På svensk sida har LiDAR-bilderna främst bidragit till att vi hittat många fångstgropar, ofta i sammanflödet av mindre bäckar. Då stora delar av Väster- och Österbotten är bristfälligt inventerade kan användningen av LiDAR-bilder identifiera lämningar som ej finns i de nationella registren.

Nyckelord: Samarbete, Metodutveckling, Information

6:3 På jakt efter svunna landskap i Sala brandområde

Anette Färjare, Eldrun arkeologi & landskap

Den 31 juli 2014 utbröt det som skulle bli den största skogsbranden i Sverige i modern tid. Branden brann utom kontroll och på vecka beräknas 13 077 hektar av produktionsskog ha blivit helt förstörd. Men så snart röken skingrats insåg kulturmiljövården att ett fönster öppnats mot svunna landskap. Vid inventeringen som genomfördes 2015–2016 träder framförallt två landskaps fram.

Under den tidiga postglaciala perioden började området omformas till en arkipelag med små ögrupper, sund, flacka hållar och djupa vikar – perfekta lägen för de första säljägarpionjärerna för omkring 10 000 år sedan. Vi vet från historiska källor att det traditionella skogsbruket varit intensivt i området, där de mest framträdande är kolningen och bruken. Detta senare landskap domineras av bergsbrukslämningar som kolningsplatser, kvartsbrott, dammar etc. Skogen har försörjt de omgivande bruken med kol, t.ex. Engelsbergs bruk som idag är ett världsarv med anor från 1500-talet.

Nyckelord: Mesolitikum, Kolning, Brandområde

6:4 Metodutveckling vid arkeologiska undersökningar av kolningsmiljöer

Karl-Fredrik Lindberg, Arkeologerna

Vid arkeologiska undersökningar i Örebro län vid Askersund och Frövi har nya arkeologiska metoder och synsätt på kolningsmiljöer prövats. Tidigare har ofta kolarkojor rensats och dokumenterats grovt och kolbottnar undersökts med en profil. Vid undersökningarna i Frövi försökte vi ta in hela kolningsmiljön med vägar, lastplatser och hantverksplatser för att skapa en bild av livet. Detta gjordes med hjälp av metalldetektering och att större ytor undersöktes. Vi försöker även se kolningsområdets funktion snarare än enbart enskilda kolbottnar. Vid den inledande utredningen som utförts i Frövi har detta gett goda resultat. Fynd av skavjärn, kniv, yxa, kolarkrok och kolraka ger en bild av olika aktiviteter. Vi påträffade även en fingerborg och luskammar som speglar vardag och mynt som ger oss exakta dateringar. Förhoppningen är att dessa nya metoder och ett nytt förhållningssätt till lämningen ska ge oss nya perspektiv på verksamheten och människorna.

6:5 Utbildning och kompetens. Behov av ömsesidigt lärande och utbildningsinsatser för att nå målet om inga skadade kända forn- och kulturlämningar

Cecilia Ulphielm, Skogsstyrelsen

Är det ok med naturlig föryngring på en fornlämning och vad betyder egentligen GROT? Är det någon skillnad på fornlämningsområde, villkorsområde, hänsynsområde och villkorad del av? Väl tjälad mark, hur ofta finns det egentligen och är det bästa tillfället att avverka på? Vilken skada gör egentligen "lite ris" och ska riset alltid tas bort? Frågorna är många och inte alltid så lätta att få svar på vare sig om man jobbar i skogsbruket eller på myndighet eller organisation som hanterar skogliga ärenden. Men om vi skulle lära lite mer av varandra så skulle också hänsynen bli bättre och misstagen minska.

6:6 Fortsatt kvalitetssäkring av Skog och Historia-materialet.

Catrin Sandberg, Skogsstyrelsen

I fem års tid har material från det arbetsmarknadspolitiska inventeringsprojektet Skog och Historia kvalitetssäkrats i ett samverkansprojekt mellan Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. Kvalitetssäkringen och överföring till FMIS har utförts av personal på Skogsstyrelsen, länsstyrelsen, museum och andra aktörer. Detta projekt tog slut vid årsskiftet 2016.

Allt material som samlades in under Skog och historia projektet är ännu inte kvalitetssäkrat och ett stort antal objekt finns kvar i Skog och Historia databasen. Skogsstyrelsen kommer från och med i år, 2017, att bedriva fortsatt kvalitetssäkring för att ytterligare minska ned antalet objekt som finns i databasen.

Nyckelord: Skog och Historia, Kvalitetssäkring, Granskning

6:7 Digitaliserat kulturmiljöarbete

Rikard Sohlenius, Riksantikvarieämbetet

För att kulturmiljöarbetet i skogen ska fungera måste flera olika delar samspela. Det gäller allt ifrån förståelsen av hur kulturmiljöarbetet är uppbyggt till kompetensen att praktiskt kunna hantera en konkret miljö. En grundläggande del i detta är kunskapen om var någonstans i landskapet olika historiska spår finns. Hur ska dessa platser hittas, förstås och hanteras? Hur kommer kunskapen om dessa miljöer in i underlag som tas fram när skogliga åtgärder planeras? Med andra ord handlar det om den fornminnesinformation som behövs för att bedriva ett effektivt kulturmiljöarbete.

Föredraget tar upp hur Riksantikvarieämbetet arbetar för att möta behovet av användbar fornminnesinformation i en digital omvärld. Det rör sig om att utveckla en helt digitaliserad arkeologisk process som kan möta kraven på snabbhet och kvalitet. Konkret innebär det att tydliggöra krav och ansvarsförhållanden, utveckla metoder, teknik och stödjande verksamhet samt en översyn av befintlig information och av regelverket. Utvecklingsarbetet sker inom det femåriga programmet Digital Arkeologisk Process (DAP) som började 2014.